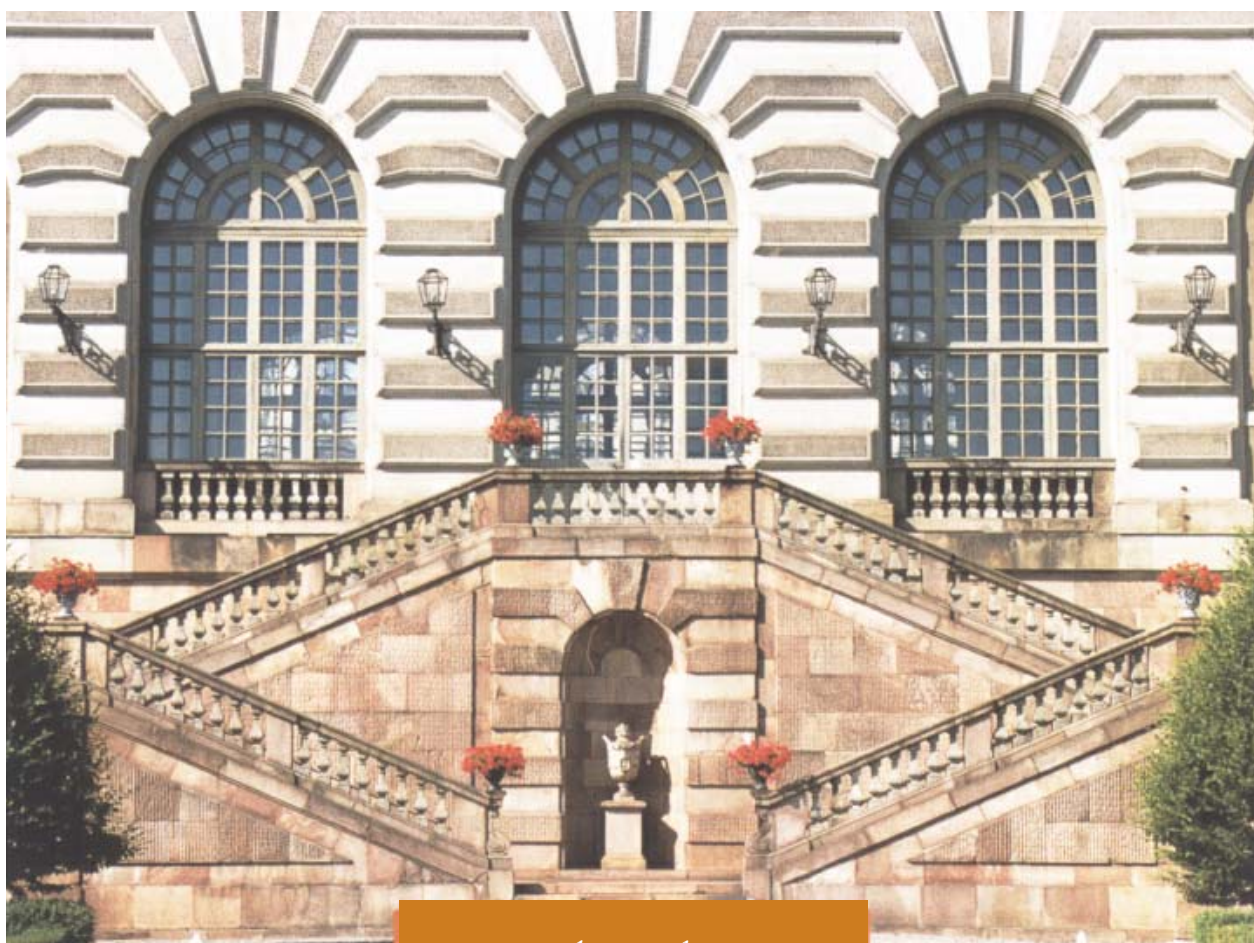

Kungens stenhus

Roslagssandsten, stockholmsgranit, gotlandssandsten är alla stensorter som återfinns på Stockholms slotts fasader. I den pågående fasadrestaureringen har man valt att, så långt det är möjligt, behålla den ursprungliga stenen.

Stockholms slott uppfördes under åren 1692–1760. Liksom det gamla slottet med tornet Tre kronor och andra betydelsefulla byggnader byggdes det i tegel och sten. Själva begreppet 'stenhus' varierar i olika länder. I Sverige kallas alla hus som inte är byggda i trä för stenhus. Glimmingehus i Skåne och Gotlands många kyrkor är uppbyggda som skalmurar fyllda med sparsten och bruk.

Herrgårdarna och slotten från 1600- och 1700-talen är nästan alltid grundlagda med sten, byggda i tegel och utsmyckade med natursten i listverk, fönsteromfattningar och portaler.

Material till slottsbygget

Hur funderade Nicodemus Tessin d.y. kring materialfrågor och valet av natursten inför slottsbygget? Troligen var frågan inte särskilt komplicerad. För-

utom plånbokens begränsning gavs svaret av det standardsortiment som användes vid denna tid. Till grundläggningen användes *granit* i stora stenblock, knappt tillhyfsade. Först drygt hundra år senare kom genom teknikens landvinningar maskiner som möjliggjorde bearbetning av granit till

fasadsten. Lejonbacken och Logårdsbarriären tillkom i början av 1800-talet och består av bearbetad, ljus så kallad *stockholmsgranit*.

Socklarna kläddes med *roslagssandsten*, som är en hårt kittad sandsten som dock gick att bearbeta med rimlig arbetsinsats. Listverk, fönsteromfattningar och ornament högs i *gotlandssandsten*, som är en löst kittad sandsten. Den är lätt att bearbeta till mycket fina detaljer, men inte särskilt hållbar. Förutom de beskrivna stensorterna, kom även öländsk kalksten och kolmårds-marmor till användning på och i slottsbyggnaden. *Kolmårds-marmor* användes utvändigt till trappbalustrader och till de pollare vi än idag ser runt Stockholms slott. I interiörer användes marmor till den fasta inredningen, till exempel till öppna spisar och som väggbeklädnad. *Öländsk kalksten* an-

Utsikt mot Norrmalm och Blasieholmen. Det nya slottet är under uppförande bakom ett vinglande träplank. En stor vedstapel skymmer nästan sikten bort mot Gustav Adolfs torg och

vändes utvändigt för inskriptionstavlor och invändigt till golv och trappor. De golv som utsattes för hårt slitage av vagnar och dylikt, belades med roslags-sandsten.

Roslagssandsten

Roslagssandsten återfinns i ett område från Gävle över Roslagen och ned till Mälaren. Den förekommer mestadels som flyttblock, det vill säga block som inlandsisen en gång slet loss från berget och släpade med sig. För bönderna i Roslagen gav bumlingarna på deras ägor en välkommen extraslant. Journalisten Stig Johansson nämner i sin bok *Slottsbyggarna* platserna Sindvik, Gräddö, Gillberga, Västanvik, Koholma och Rådmansö by som ursprungsorter för leveranser till bygget. På sommaren

samlade man och bröt upp sten ur marken. På vintern drogs stenen ner till utskeppningshamnarna på släde. Vid lastplatserna klövs större block och stenen hyfsades till så att den bildade

Pedro Gandra vid Restaurator AB undersöker högvaktsbänken vars gamla stenskiva räddats med nästan osynliga lagningar.

upp till 20 cm tjocka kvaderstenar. Sedan seglade de tungt lastade roslags-skutorna ända fram till Skeppsbron.

Efterfrågan på sten var självfallet mycket stor. Inte nog med att det behövdes mycket sten. Alla sorter dög inte. Till slottsbygget önskades i första hand «... een klufven sten, groft hackade med sin rätta tjocklek af ljus grå färg...». Ibland klarade man inte av att leverera fullgod sten i tillräcklig mängd: «... at den aldeles intet är tillräckelig för vinterarbetet, jämväl somliga Bönder som med stenar ankomma, wara af den elaka beskaffenhet, at de äro tunna på hörnen af kanterna, skiefva och skrovliga spruckna och hårda, tvärt emot contractet...».

Den som vill uppleva roslagssandsten på nära håll kan sätta sig på hög-

Jakobs kyrka. Nere på kajen framför slottet finns stenhuggarnas bodar och stora upplag av den gotländska sandstenen. Oljemålning av okänd konstnär, 1700-talets början.

vaktsbänken vid gaveln till högvaktsflygeln. Här kan man ägna en tanke åt alla de som suttit här före en själv och under 250 år nött stenen blank.

Gotlandssandsten

Tillgången på sten var god och transporten enkel, då sandstenen förekommer närmast intill vattnet på södra Gotland. I arkivalierna anges att stenen kommer från Burgsvik, men det syftar troligen på utskeppningshamnen snarare än på var stenen bröts.

Det är svårt att förstå att så mycket sten har brutits på Gotland utan att det märks mer i landskapet. Lägg till att Stockholms slott bara är en av många byggnader i Sverige och i andra länder runt Östersjön där man föredragit denna stens fina bearbetningsegenska-

per, så blir ekvationen ännu svårare att få att gå ihop!

Faktum är att slottsbyggets behov av gotlandssten blev så stort att byggets ledning 1730 blev tvungen att placera en tjänsteman, en så kallad slottskonduktör med det passande namnet Jonas Magnus Gråberg, för att övervaka och framförallt driva på brytningstakten. Det blev i det närmaste frågan om tvångskommendering, men Gråbergs chefer i Stockholm blev aldrig nöjda och han dog 'trött och sliten' i Burgsvik 1738. Hans son tog över, men även han blev hårt ansatt av slottsarkitekten med flera. Att arbetet med stembrytning var hårt kan man även föreställa sig genom arkitekt Härlemans skrivelse till landshövdingen på Gotland i syfte att få mer arbetsfolk till brotten,

så kallade kulor, på Sudret, «... då de gamla stembrytarna mycket förminskats genom döden och en del åter av ålder och arbete utsläpade äro».

Besök gärna Norra portiken mitt uppe på Lejonbacken och beundra de två kolonnerna som är huggna i ett stycke och som monterades på plats i september 1695, således två år innan den stora branden. Tessin var mäktigt stolt över dessa monoliter som väckte uppseende vid ankomsten till Stockholm. Tessin skriver att de var «... hwardere 125 Foot i qvadrat, och 10 1/2 aln länge, (drygt 6 meter), j gåer feck man den eene utur Fahrkosten, som gaf een stoor opsyn, effter man fuller aldrig här j landet haar warit wahn, att bryta, eller see något stycke måttsteen utaf den stoorlek ...».

Efter rengöringen återfår stockholmsgraniten från Karl XIV Johans tid sin ljusa karaktär.

Grottorna har formats av stora otuktade sandstensblock från Roslagen. Droppstenväggen och bassängerna i granit tillkom vid förra sekelskiftet.

Den mjuka gotlandssandstenen har vittrat och lagats med en infällning av ny sten. Den dekorativa ytan är 'lågerhuggen'.

Roslagssandstenens färg i slottets sockel har djupnat med åren. Den förekommer i alla skiftningar och nyanser från djupt rödviolett till ljust grågrönt.

Stockholmsgranit

När Karl XIII tog itu med den första av de få mer genomgripande restaureringarna av Kungl. slottet, ville han gärna använda stockholmsgranit. Dels var graniten hållbarare än de stensorter man dittills använt och dels hade graniten den grå ton som eftersträvades. Man slapp därför kosta på dyrbar målning och underhåll. Det beslutades att Logårdsbarriären och Lejonbacken skulle utföras i ljus granit. Kungen ville även utföra sockeln till slottets norra länga – som då var putsad – i granit, men lät sig övertalas av Slottedirektionen att tillåta roslagssten, eftersom den stenen hade använts till socklarna på de anslutande flyglarna i nordost och nordväst. När Karl XIII dör tar den förste Bernadotten, Karl XIV Johan, över restaureringsprojektet och låter slutföra Logårdsbarriären och Lejonbacken i granit. Graniten kom från brott vid Karlberg och Huvudsta, men även från ruinen av Gustav III:s ofullbordade slott på Haga.

Målning av sten

När Stockholms slott byggdes var det mycket vanligt att man målade sten med oljefärg. Målning var ett sätt att lösa problemet med de färg- och strukturvariationer som lagrade bergarter ofta har. Undantaget var vissa dyrbara och mer märkvärdiga sorter, som till exempel marmor och porfyr, som följaktligen inte målades. Målningen gjorde även att andra, billigare och mindre ädla material, kunde användas för att efterlikna sten. Det vanligaste ersättningsmaterialet var puts, men även plåt och trä förekom.

Den gotländska sandstenen kan bearbetas till ytterst fina detaljer. Metopfris och fjällhuggning på kommendantsflygeln.

Kolonnerna i gotländsk sandsten gör «een stoor opsyn» än i dag. Stenen i de fyrkantiga postamenten ersattes med målat gjutjärn vid 1800-talets mitt.

Den viktigaste orsaken till målningen av lösare stensorter var dock vittringen. Den mjuka gotländska sandstenen var visserligen lätt att hugga, men samtidigt vittringsbenägen. Att denna sten var frostkänslig och behövde impregneras och målas med linoljafärg var allmänt känt på 1600-talet. Tessin säger att gotlandssten är «... en härligh Steen att betiänna sig af, ty man kan arbeta den samma så fijnt man will och Colonner av 10 alnars höjld finner man i orten men högst nödigd att den

samma aldrig brytts om hösten, ty då spricker han om wintern ofelbart». Åtskilliga gånger hittar man i arkiven skrivelser till beslutsfattarna om att få medel till stenbehandlingen för att «... därest ey en snart anstallt till strykning af god oljofärg skier, till stenarnas conservation, så blifver det om några åhr alldeles förderfwat och till dubbel mer omkostnad ... först repareras skall».

Under årens lopp har så gotlandsstenen på slottet målats med oljefärg i olika kulörer. Innan branden målades stenen och den puts som var avsedd att imitera sten med vit oljefärg. När det tessinska slottet stod helt klart var stenen gulmålad. Därefter har stenen målats både grå och rosa. Roslagsstenen målades generellt inte, eftersom den inte var lika vittringsbenägen. Dessutom användes den 'ljusa grå sorten' vilket gjorde att den såg tämligen ensartad ut. Idag ser vi roslagssten i de mest skiftande färger på slottets socklar. Dels beror den tilltagande skäckighe- ten på stenens åldrande, dels på att man bytt ut mycket sten under årens lopp. På 1800-talet använde man en 'roslags-

sten' som bröts nära Gävle och som har en rosa kulör. Idag är det mycket svårt att finna ersättningssten i rätt nyanser.

De naturliga materialen

Idag uppskattar vi att se stenens naturliga färg och ytstruktur, liksom vi uppskattar trärena skurgolv, naket tegel och rå betong i arkitekturen. Denna materialromantik har blommat sedan 1800-talets slut. Då reagerade arkitekterna mot den ström av massproducerade och materialimiterande byggnadsornament i bland annat gips som tidens stilarkitektur försågs med. Man ville tillbaks till hantverket, till det unikt skapade och äkta materialverket. Så skapades en arkitektur med mycket natursten, synligt tegel, terracottareliefer och smidesjärn. Den nya materialmedvetenheten i arkitekturen kan man till exempel studera längs med Strandvägen i Stockholm. Dessa byggnader stod i skarp kontrast till nersotade och sparsamt underhållna gamla 1700-talspalats.

Sekelskiftets restaurering

När restaureringen vid senaste sekelskiftet påbörjades hade slottet inte målats eller på annat sätt underhållits på sjuttio år. Oljefärgen hade dragit åt sig

Medan stenen ännu var målad syntes inte lagningarna med bly på lejonmaskaronen.

sot och smuts. Där färgen rämnat syntes ljusa fläckar av vittrande sten. Den trasiga och smutsiga putsen blottade den bara tegelmuren. Då beslöt man

Anna Birath samlar in flagor och färgspår från slottets alla delar. Färgskikten dokumenteras och analyseras.

att knacka ner all puts och avlägsna oljefärgen från stenen. Därefter putsades murarna om med en genomfärgad puts. Genom dessa åtgärder fick Stockholms slott tillbaka den färgverkan som Tessin givit byggnaden från början, med ljusare sten än puts. I samband med sekelskiftesrestaureringen sökte man även fullborda Tessins intentioner vad gäller utsmyckning av fasaderna med skulpturer, fontäner och inskriptionstavlor.

Vi kan idag konstatera att det lyckligtvis är långt ifrån all färg som togs bort vid sekelskiftet. Det är faktiskt möjligt för intresserade att hitta hela ytor som fortfarande är täckta med krackelerad, men för övrigt välbevarad oljefärg, om man bara går nära fasaderna och skärper blicken.

1900-talet

Under 1900-talet har gotlandsstenen renoverats flera gånger. På 1920-talet byttes ett stort antal stenar ut och all sten impregnerades med linolja och paraffinolja. Man tyckte sig se att den nyinsatta och icke målade stenen vittrade fortare, men ville inte återgå till målning av all sten. Istället försökte man utveckla en impregnering som var hållbarare än den traditionella bemålningen.

Under 1940-, 50- och 60-talen åtgärdades slottets fasader en efter en. Omputsning skedde och stenar byttes ut i

liten omfattning. De flesta stenytor impregnerades med olika silikonpreparat.

Den nuvarande restaureringen påbörjades 1988 och närmar sig nu sitt slut. Arbetet syftar till att underhålla byggnadsdelarna utan att förändra helheten. I restaureringsarbetets inledningskede utformade slottsarkitekt Ove Hidemark och Tord Andersson, Restaurator AB, en programhandling med restaureringsetiska principer för de arbeten som skulle göras. I denna slogs fast att allt autentiskt och ursprungligt material skulle bevaras och att man enbart skulle använda sig av traditionella material och metoder. Man har därför valt att i stor utsträckning behålla äldre material som bär spår av tidens tand, istället för att försöka uppnå en perfekt form eller yta.

Alla fönster renoveras och skadat trä byts ut, glasrutorna kittas om och fönstren målas med linolja. Flera koppartak har lagts om och puts och sten rengörs från smuts och avgaser. Stenen repareras, stärks och byts ut i begränsad omfattning. Söndervittrade stenar byts ut helt eller delvis. När ytskiktet på en slät liststen är uppluckrat huggs stenen om. När ytskiktet är uppluckrat på en mer ornamenterad sten, stärker man denna med kiselsyraester, ett konserveringsmedel som ersätter det försvunna bindemedlet i stenen med nytt bindemedel. Lagningar med bruk görs mycket sparsamt, eftersom de har kortare livslängd än stenen. När hela Stockholms slott är åtgärdat kommer det att underhållas regelbundet. På så vis undviker man mer omfattande restaureringar med alltför täta intervall. Frågan om slottsbyggnadens färg – och en eventuell målning av den enorma stenmassan – överlämnas på så vis till nästa generation. ■

Anna Birath och Pedro Gandra

Rester av oljefärg på sten i ett skyddat hörn.